

HET VERDRIET VAN BELGIË EN HET FENOMEEN VAN TAALZUIVERING

Abstract

In this paper I will try to analyze a phenomenon that caught my eye whilst reading the book – language purism. This phenomenon can be seen as a product of specific historical circumstances that shaped much of the space of Flanders political and social reality. That's why it is such an important aspect in the interrelationship between the characters in the book. I'll also try to present different interpretations of Hugo Claus' book 'The Sorrow of Belgium' which were more concerned with the language present in the book which they found, on the one hand, difficult to cope with and on the other hand as unsound to the language spoken in Flanders. As a consequence of those interpretations the book got its aura of being unreadable for the common public, especially in the north – The Netherlands. Another complaint was the mixing of standard-Dutch with allegedly much dialect elements. Based on a close reading of the novel we will try to answer some of the questions posited above.

Keywords: taalzuivering, Vlaanderen, *Het verdriet van België*, politieke en sociale werkelijkheid, dialect

Inleiding

“[M]aar *enfin*, Staf, *il y a la manière*”, is de onoplettende zin waarmee Peter Seynaeve tegen Staf (Gustave), zijn zoon, “[i]n Vlaanderen Vlaams” (Claus 1983: 23) begint te schreeuwen. Dit is slechts een van de vele taferelen uit de roman *Het verdriet van België* die aanleiding geven tot felle discussies onder personages over het taalgebruik. Telkens proberen ze elkaar en anderen wijs te maken hoe men *schoon* Vlaams hoort te spreken in Vlaanderen. Zelfs zo'n klein inkijkje in het boek laat zien hoe geladen de sfeer schijnt te zijn. En daar houdt het natuurlijk niet op, want de lat om *proper* te spreken is natuurlijk altijd te hoog gesteld. Gesproken taal kan nooit het ideaal bereiken dat men van haar verwacht. Het omgekeerde daarvan, het heftig aandringen om het taalgebruik te *verschonen* van allerlei 'vreemde' invloeden leidt enerzijds tot komedie, anderzijds tot tragedie. Waarom is taal zo'n krachtig middel bij de identiteitsvorming?

Het fenomeen van taalzuivering bestaat al van oudsher. Er bestond altijd een bepaalde dwang van normering bij gezaghebbers, autoriteiten, oudere generatie of slechts traditie enz. die zich bezighielden met de manier (vorm en/of inhoud) van spreken in het algemeen van een bepaalde taalgemeenschap, of waar een bepaalde

taalgemeenschap bepaalde normen uitbracht of hanteerde om zich van andere groepen te onderscheiden. Concrete interventies in de taal proberen de werkelijke of imaginaire vijanden op het gebied van de taal te verjagen. Het doel is dat de gemeenschap een bepaald taalsysteem hanteert dat oorspronkelijker of origineler is (in de zin van autochtoon) ten opzichte van dat van de indringer. Hoe groter het gevaar, hoe groter de ingrijpen. Met name bij kleinere talen is dat goed waar te nemen. “Purisme is heel vaak te vinden bij kleinere talen” (Kapović 2010: 82). Deze voelen zich bedreigd door de bepaalde context waarin ze bestaan. Maar soms zien we het ook bij grotere talen (met name het Turks, maar ook het Frans). Purisme (of zuivering) kunnen we het beste karakteriseren als ‘nationalisme in taal’. Daarom verbaast het ook niet dat veel rechtse of extreemrechtse figuren taalpurisme zeer hoog achten in hun (politieke) opvattingen (zie Kapović 2010: 85).

Toch is taalontlening een volledig natuurlijk proces in het leven van een taal. Er bestaan heel veel processen die tot ontlening leiden. Hierdoor wordt de taal juist rijker en duidelijker, haar sprekers uiten zich op een bepaalde manier en sommige van die ontleende woorden worden later ook ingeburgerd. Taalbedreiging is soms een signaal om weerstand te bieden door nauwkeurig op te letten wat men zegt en hoe men het zegt (zie Kapović 2010: 81-91). Vandaar dat er ook drie soorten purismen bestaan: op het gebied van woordenschat, spelling en/of uitspraak.

Hugo Claus en zijn taalopvattingen

In het vervolg van deze paper zal ik proberen de maatschappelijke omstandigheden en oorzaken van taalzuivering weer te geven aan de hand van het voorbeeld van de roman *Het verdriet van België* van Hugo Claus. Terecht het *magnum opus* van Claus genoemd, met ontzettend veel vlakken van interpretaties, met bijzonder goed uitgewerkte nuances, met name die van taal; dat alles heeft er juist toe bijgedragen dat het inderdaad ‘zijn grote boek’ geworden is. Claus is erin geslaagd om de West-Vlaamse ‘realiteit’ van vóór en tijdens de WOII imposant weer te geven. De gevoelens, de omstandigheden, de levende wezens die deze wereld bewonen, bouwen een systeem van sociale relaties die wij kunnen of proberen te herkennen in de wereld die wij bewonen. Hierdoor wordt het genot van het lezen des te groter. Toch loopt de interpretatieve kant bij het lezen ervan soms uiteen wegens een, voor ons heel interessant, bezwaar van sommige critici – dat van de taal. De ergernis daarover is groter aan de kant van de Vlamingen, maar er bestaan ook kritische stemmen ten noorden van de Schelde. Waar gaat het eigenlijk om? Wat is er mis met Claus’ taal?

Voor we het probleem van Claus’ taal schetsen, zullen we ons eerst met de taalproblematiek *in* de roman bezighouden, wat ons een stukje verder zal brengen tot Claus’ opvattingen over de taal.

In het boek speelt taal een uiterst belangrijke rol – niet alleen als vorm waarin het verhaal zich afspeelt, maar ook als onderwerp in het leven van de personages in het boek maar tevens metatheoretisch, als middel om een wereld te scheppen en daarin een complex net van maatschappelijke verhoudingen te poneren. Taal als uitdrukking

van identiteit staat vooraan in deze roman als we de motivaties van de personages beter willen begrijpen. De taal, net als haar spreker, heeft natuurlijk haar eigen geschiedenis en een bepaalde context waarin zij zich afspeelt. De heersende ideologie zal de koers bepalen die een zekere taal zal nemen. In het boek weet de taal dubbel op de voorgrond te treden, zowel bij het publiek als in de kritiek – eerst als de taal van de personages, maar ook de taal van het boek zelf. Waarom deze discussie überhaupt kon ontstaan is een vraag die wij in het vervolg nader gaan bespreken.

Eerst even wat uitleg. De taal die een auteur kiest om zijn werk te schrijven, lijkt soms vanzelfsprekend. Die vanzelfsprekendheid kan soms minder vanzelfsprekend zijn als men voor een inhoud kiest die zwaarbelast is met geschiedenis en wanneer taal als onderscheidingsmiddel dient, waar het de bedoeling is dat door de vorm meer wordt gezegd dan slechts met de inhoud ervan. Hier wordt dus bewust gekozen voor een bepaalde variant om artistieke redenen. Daar bepaalt de vorm in hogere mate ook de inhoud. Die vorm is dan juist op fenomenologisch vlak zichtbaar, als afwijkende of opvallende taal, als extra teken en signaal voor de lezer.

Wat Claus ons probeert te laten zien is, volgens velen, een (auto) biografisch verhaal in een bepaalde historische context van vlak vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Dat Grote Boek wordt mijn familieroman. Niet letterlijk natuurlijk, het wordt geen biografie van mijn familie, maar het zit er een beetje tegenaan. Mijn vader was de oudste van zestien kinderen en mijn moeder komt uit een gezin van twaalf kinderen; al die mensen zijn getrouwd en hebben op hun beurt weer kinderen; je kunt je voorstellen dat dat een heel reservoir aan gebeurtenissen en belevenissen is. Ik wil - nu ik oud aan het worden ben - een gedeelte van dat snel verdwijnende Vlaamse leven vastleggen (Van Gool 1994: 8).¹

Deze Vlaamse *realia* helpen ons om een kleurrijker beeld te krijgen van de gebeurtenissen die zich in het boek afspelen. Hoewel het echt mogelijk zou zijn het boek te lezen als een roman over het opgroeien, een kunstenaarsroman - van kind naar schrijver - die hele belevenis zou makkelijk een apart aspect kunnen leveren bij het nader lezen van het boek - toch zijn er ook andere vlakken die onze belangstelling kunnen wekken: de familierelaties in een oorlogscontext, twijfel aan vadersautoriteit, vader-zoon relatie, de lagere middenklasse in een nationalistische wirwar, provincialisme en opportunisme, enz.

Zoals gezegd gaan wij ons hier op een ander vlak richten, namelijk dat van de taal. Iets wat meteen opviel na de publicatie van Claus' opus magnum was juist de taal die wij gaan opsplitsen in twee aparte behandelingen – de taal *van* het boek en de taal *in* het boek. Waarom? Eerst het opvallendste door de woorden van Kevin Absilis:

Af en toe duikt dialect op en de vertellerstekst oogt voornamelijk als een sterk Belgisch gekleurd Algemeen Nederlands, maar in de meeste

¹ Oorspronkelijk verschenen in een interview met Jan Brokken, 'Ik heb niet één stijl'. In: *Haagse Post*, 6 mei 1978.

dialogen, innerlijke monologen en de in het tweede deel van de roman als een koor optredende volksmond woekert iets wat taalkundigen tegenwoordig ‘tussentaal’ noemen (Absilis 2013: 174).

We spreken over het jaar 1983. Juist toen was het nog *niet* vanzelfsprekend om zo “vernünftig als schamtelos” te grijpen naar allerlei “afwijkende registers en variëteiten” (Absilis 2013: 174). Deze periode kenmerkt zich nog met een eenvormigheid van het literaire veld in Vlaanderen ten opzichte van de (standaard) taal – deze was vanzelfsprekend het AN. Volgens Absilis (2013: 174) was hiermee de “geïdealiseerde tegenstelling tussen een zuivere cultuurtaal en de oorspronkelijke volkstalen grondig verstoord en de puristische neigingen van vele flaminganten ontregelt.” Daarmee is de roman echt uitgestegen “boven zijn particuliere historische inbedding” (Ibid). De roman vertelt niet slechts een verhaal over een gebeurtenis, maar vertellend vormt hij al een deel van de discussie zelf die geproblematiseerd is in de roman. Daarom spreken we niet over een document van historische waarde en het sentiment dat er heerste, verteld door een onopvallende en onberispelijke taal als het Algemeen Nederlands, maar het getuigt juist van een zeker “wantrouwen tegenover de ambivalentie en grilligheid van onze door taal bemiddelde werkelijkheid” (Absilis 2013: 174).

Misschien is dat niet zo zichtbaar uit het tegenwoordige oogpunt, maar toen in 1983 betekende dit toch iets groots, een verandering van het literaire veld. Absilis vermeldt dat er nog geen dertig jaar daarvoor enquêtes waren georganiseerd “om te bepalen welke Vlaamse schrijver ‘het zuiverste’ ABN hanteerde” (Ibid: 176). Het kan wellicht interessant zijn dat juist Claus in 1964 deze ABN-prijs heeft gewonnen.

Mede door de grotere bekendheid die hij genoot, werd hij ook eigenzinnig in het omgaan met de taal in zijn werk. We spreken dus nog altijd over de zgn. ‘afwijkingen’ van het ABN die hij meer en meer toelaat in de taal van zijn personages. Die taal “wijkt lexicaal, morfologisch en grammaticaal af van het ABN en komt over als een typisch Vlaamse spreektaal zonder aan één regio in het bijzonder te herinneren” (Absilis 2013: 177).

De kroon van zijn ‘verzet’ tegen het ABN kwam in de vorm van het boek *Het verdriet van België* (1983). De ‘misdaden tegen de standaardtaal’ kunnen eens niet opgeteld worden, wat sommige critici meteen hebben opgepikt (Absilis 2013: 178-179). De grootste klacht volgens hen was het mengen van standaardtaal en dialect(en) waaruit een taaltje ontstond dat niemand sprak. Dus was het, in de woorden van Tom Lanoye, een “goedkope en overbodige manier om ‘colour locale’ aan te brengen” (Absilis 2013: 179).

Hier kunnen we wat nader ingaan hoe Claus de auteur over het AN dacht en hoe dat te zien is in *Het verdriet van België*. In de interviewbundel van Willem Roggeman (1980: 117-135) uit het jaar 1980 vinden we een gesprek met Claus dat ook de standaardtaalkwestie raakt. Daar stelt de interviewer voorzichtig de vraag of er misschien gevaar dreigt bij het toelaten van dialect in geschreven taal waardoor een ‘eigen Vlaamse taal’ zou kunnen evolueren, net als het Afrikaans. Hierop antwoordt Claus als volgt:

Het algemeen Nederlands bestaat ook niet. Wat de Noord-Nederlanders schrijven is ook beïnvloed door de manier waarop zij spreken en vanwaar ze vandaan komen. De invloed van het Amsterdams op de taal bijv. daar spreekt niemand ooit over. Dat slikken we alsof er niets aan de hand is. En ik geloof dat een taal gemaakt is door de diver[s]e eigenaardigheden van de landstalen, van verschillende talen. Dit vormt het geheel van de taal. De taal van Nescio is duidelijk anders dan die van Walschap. Waarom zou dat niet naast elkaar mogen bestaan? (Roggeman 1980: 127)

Hier kunnen we dus duidelijk zien dat Claus de hoge opvattingen over standaardtaal als neutraal en objectief gegeven op zijn minst betwijfelt. Daarom is het nu een stukje makkelijker te zien waarom Claus zich dit soort ‘experiment’ permitteert. Even daarvoor protesteerde hij fel tegen de opvatting van de interviewer dat hij “een sterk door het dialect getinte taal” gebruikt:

[I]k schrijf geen dialect. Ik schrijf een artificiële taal, die gevoed wordt door wendingen, uitdrukkingen, woordkeus vanuit het dialect. En dat wordt een taal, die ik even veel recht op bestaan toeken als bijv. het rijmen in een gedicht of het niet rijmen in een gedicht. Het is mijn vorm van assimilatie. Ik schrijf stukken en boeken vrij bewust, en ik gebruik wat ik om me heen hoor als voedingsbodem voor mijn taal. [...] Ik gebruik wat ik om me heen hoor en de echo daarvan vindt zijn bezinkingen in een artificiële taal. Omdat elke roman, elk toneelstuk per definitie in een artificiële taal geschreven is (Roggeman 1980: 126).

Dus tegen de felle afschuw die sommige critici voelden tegen de taal van *Het verdriet* is dit ook gericht.² De taal van het boek mikt niet op het dialect, noch is het zijn doel. Dit is, zoals gezegd, zijn “vorm van assimilatie”. Wat hier ook interessant kan zijn, is Claus’ nuchtere positie tegenover de taalrealiteit. Die bekijkt hij niet vanuit een idealistische zeepbel, maar juist als een sterk maatschappelijk fenomeen, dat levend en dus ook veranderend is. Zijn positie ten opzichte van taal als ambacht is heel open en inclusief, hij sluit de prikkels van de levende taal niet uit, maar probeert deze juist in te lijven in zijn werk. Daardoor krijgt hij meer vrijheid en ‘kleur’, maar tegelijk moet hij daardoor de hoge eisen van de standaard gewoon maar opzijshuiven.

Dit zegt bijv. Johan de Boose over het boek:

2 Dat kan men het beste zien in de volgende lezersreactie: “Het ABN is een mooie taal, het dialect moet in stand gehouden worden. Met deze twee stellingen kan ik akkoord gaan. Maar niet met het mengen van beide. Dan krijg je een taaltje, dat zo kunstmatig is, dat alleen Mira van de Waterhoek het kan uitspreken. Skoon Vlaams. Dat is weer een onderdeel van de ‘Vlaming...de boer’-serie. Wie spreekt er nu nog zo? Claus misschien? Neen, die meet zich een Hollands accentje aan. Maar zijn onderdanen, de boertige, vloekende, erectie-krijgende domme Vlamingen, praten dan ook zoals het hen opgelegd is. Schrijf dan goed dialect, domme Claus, of geen!” (Absilis 2013: 179; origineel verschenen in *De Zwijger*, 3 november 1983).

Het verdriet van België is een onleesbaar boek. De meeste mensen halen de twintigste pagina niet. Het is interessant, maar – ik ga iets heel stouts zeggen – als ik redacteur zou zijn van een uitgeverij en dat boek op tafel krijg met de naam van een onbekende auteur erop, dan zou ik die auteur bellen en zeggen: “dat is mooi werk, jongeman, maar maak er nou eens een roman van!” Het is een plakboek van allerlei ideeën en mooie scènes, maar het is nog geen roman (Deijl 2013: 70).

Een andere (felle) klager tegen de taal van Claus is Jeroen Brouwers (Hellemans 2011), die eigenlijk nog een stapje verder gaat en beweert dat er tussen de twee cultuurgebieden (Nederlandse en Vlaamse) zo een grote kloof aan het ontstaan is dat we het als onverstaanbaarheid kunnen karakteriseren. Het beste voorbeeld ziet hij in het fenomeen van Dimitri Verhulst wiens thematiek volledig onbekend is voor hetgeen wat Brouwers ‘Amsterdam’ noemt. Brouwers schrijft het feit dat Claus toch gelezen en geaccepteerd was als schrijver alleen aan het feit toe dat hij heel vroeg onder de vleugels werd genomen door uitgeverij De Bezige Bij en dat Harry Mulisch, Remco Campert en hun kringen welwillend naar zijn oeuvre hebben gekeken. Brouwers meent ook dat Claus een spel speelde door zich aan de regels te houden van waar hij destijds verbleef – toen hij in Nederland woonde richtte hij zich fel tegen de Vlamingen en andersom. Hoewel hij de ‘literaire prestatie’ van *Het verdriet van België* looft, toch is er, volgens hem, “in Holland [...] geen hond die daar iets van heeft begrepen. Niemand weet raad met die Vlaamse oorlogs- en collaboratietoestanden, maar ja, dit is toch een boek van Claus en dus moet het wel iets hebben. Wisten ze hier veel wat Rex of Verdinaso waren (Ibid.)”

Taal als politieke uiting

Maar taal is niet slechts een probleem van de auteur die ervoor kiest, maar letterlijk ook van zijn personages. Dit vormt een uitgebreid net van lachwekkende taferelen in de roman waarbij taal en de keuzes voor bepaalde registers juist een belangrijk maatschappelijk vlak aanraken – dat van ideologiekritiek (zie Absilis 2013: 11).

De hoofdpersoon in het boek, Louis Seynaeve, groeit op in een zeer identiteitsgevoelige omgeving van zijn Vlaamse provincie en hoogstrevende familieleden m.n. vader Staf en grootvader (en ook dooppeter) Peter. Beiden gebruiken de taal als middel om de symbolische en sociale ladder te beklimmen. Dat er in Vlaanderen uitgerekend Vlaams gepraat moet worden, betekent niet welk Vlaams dan ook. Dat moet wel *schoon* Vlaams zijn, dat getuigt van een zekere ‘beschaafdheid’. Om deze (te) hoge eis te laten struikelen, hoeft Claus niet veel te doen. Deze staat zelf reeds op wankelende voeten van de geschiedenis van de Vlaamse taalkwestie. In deze opvatting waar Frans de aartsvijand vormt en dialect slechts als respectvol overblijfsel der voorvaderen wordt bekeken, is de lat toch wat te hoog gesteld. Het kraken van deze taalobsessie hoort men bij de meest gevoelige situaties, waarbij de gevoelens het voorwoord voeren. Dan schiet al die onzuiverheid binnen. Een ironie blijkbaar, dat

men bij het uiten van gevoelens, het meest intieme, schoon Vlaams vergeet te spreken.

De andere te verbeteren is het lot van veel personages in Louis' omgeving en Louis volgt dat ook. Dit zegt veel over de band met de traditie, met name zijn relatie tot zijn grootvader, de qua uiterlijk en taalgebruik onberispelijke Peter Seynaeve in wie Louis een voorbeeld ziet (tenminste in het eerste deel van het boek).

De liefde voor het 'schone' en 'zuivere' probeert Louis verder te vinden in het lidmaatschap bij de NSJV (*Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen*) in een poging om uit de schaduw van zijn grootvader uit te treden. Maar dat wordt al gauw een fiasco omdat hij daar wordt omringd door allerlei aspirerende en gemene 'kameraden' die mede door hun oudere leeftijd of agressie in Louis niets speciaals zien, soms hem ook uitlachen. Louis wordt teleurgesteld en trekt zich snel terug. Volgens Absilis (2013: 185-186) zorgt er dit nog niet voor dat hij de schoon-Vlaams idealen zal verlaten. Dat kunnen we makkelijk zien in een meesterlijke draai die het boek krijgt in de bijna laatste zin van de roman, wanneer blijkt dat Louis een novelle gaat publiceren met als titel "Het verdriet", waarbij het heel waarschijnlijk gaat over hetgeen we tijdens het eerste deel van de hele roman hebben vernomen. Absilis (2013: 185) zet op een rij alle taalafwegingen die de jonge 'aspirant-schrijver' onderneemt tijdens het schrijven van zijn werk. Meestal gaat het om belgicismen die hij probeert te corrigeren zoals: 'valling', 'verkouding', 'begraving', enz.

Daarnaast lijkt het alsof Louis nog heel veel van de taal niet begrijpt, in de zin dat hij de uitspraken van zijn gesprekpartners te letterlijk neemt, hun uitspraken ontcijfert hij slechts op het oppervlakkige niveau, waarbij hij niet begrijpt dat er metafoerspraak bestaat. Dat beschrijft Absilis (2013: 188) als "acute metafooronkunde", in de zin dat Louis "de beeldspraak niet [doorziet] die alomtegenwoordig is in gewone mensentaal en neemt tal van uitspraken te letterlijk." Dat Louis grote problemen heeft met de taal wil niet zeggen dat hij weinig van de taal begrijpt, maar dat dit woede bij hem provoceert omdat taal de werkelijkheid bemiddelt. En als je de taal onder controle hebt dan kan je die ook gebruiken om de werkelijkheid in orde te brengen. Volgens Absilis (2013: 190) kunnen we dit teruglezen in het eerste deel van de roman – Het verdriet. Nadat we de roman hebben uitgelezen, kunnen we vaststellen waarop Louis' ergernissen berusten en dan kunnen we zijn auteursmotivatie beter begrijpen met het oog op het eerste deel dat we tijdens de eerste lectuur hebben aangenomen zoals het was aangeboden – als een verhaal. Nu zien we dat het wel een poging was om al de verworven krachten te gebruiken en dat gebeurde juist *post festum* en de roman (of zijn eerste deel) behoort tot de resultaten van zo'n poging. Daarom zegt Absilis (2013: 190) het volgende: "Zijn novelle laat zich zo lezen als een ultieme poging om de taal in het gareel te dwingen en greep te krijgen op de werkelijkheid."

Het resultaat hiervan kan als een protest worden gezien. Een fase die Claus zelf heeft doorgemaakt (zie Absilis 2013: 191). Een protest tegen het purisme, zowel maatschappelijk als talig. Toch zijn er bezwaren geweest en blijven er zijn tegen de (*tussen*) taal in de roman, maar dat heeft ook te maken met bepaalde overtuigingen waaronder men produceert.

Bezwaren van de kritiek

Het grootste bezwaar vindt men in de uitspraak dat het boek een taal bevat “die niemand spreekt”. Als we dit als maatstaaf zouden nemen, dan moeten we terecht de volgende vraag stellen: Welke taal moet wel gesproken worden, en welke niet? Met andere woorden, wat is er toegestaan en wat niet? We spreken trouwens over het artistieke veld van het Beschouwt men de roman als een historisch document over die periode dan kloppen ze zeker aan de verkeerde deur, want de roman is in het veld van fictie, hoe groot de overeenkomsten met de realiteit ook mogen zijn. Over de bekende vraag of Tolstojs Napoleon uit *Oorlog en vrede* dezelfde Napoleon is die Rusland aanviel, valt niet te discussiëren – hij is het niet. Wij als lezers hebben wel het privilege om uit de historische feiten te putten en zo van Napoleon uit het boek een mens van vlees en bloed voor ons te krijgen, maar daar houdt het tevens op. Wij als lezers kunnen van alles in het verhaal *inschrijven*, maar de personages volgen toch de innerlijke motivaties die alleen in het boek te vinden zijn.³ De grens tussen die twee werelden lijkt soms overschrijdbaar, maar dat is hij uiteindelijk niet. Hoewel de taal in het verhaal wat kunstmatig lijkt te zijn, toch hoeft je die niet meteen te zoeken in het Vlaanderen dat je zelf bewoont.

Daarom slaat de klacht dat het een taal is ‘die niemand spreekt’ nergens op. Het interessante is toch dat Claus bij de vertaling van boek naar het Engels honderden interventies wilde uitoefenen, waarop de redacteur zei dat het om een Engels gaat “dat niemand spreekt.” (Blyth 2008: 3).

De taal *in* de roman

Wat we algemeen kunnen vaststellen bij het lezen van het boek is dat het over een *familieroman* gaat in een oorlogscontext (zie Plattenkamp 2014). Daar zien we heel duidelijk hoe makkelijk collaboratie kan ontstaan uit puur opportunisme in een provinciale omgeving. Claus laat ons een klerikaal Vlaanderen zien, diepgeworteld in de christelijke traditie met een uitgesproken gevoel voor het onrecht dat aangedaan werd door de loop der geschiedenis.

Daarom zijn de passages uit het boek die verwijzen naar echt bestaande politieke partijen in de historische wirwar bijzonder interessant, met name in verband met Louis’ vader, Staf Seynaeve, die vanwege eerdere afspraken van zijn vader Peter met de bisschop, geen lid mag worden van een flamingantische partij:

Ikke? Ik kan hoogstens gezegd hebben: ‘Ik, als lid van het vnv vind dit of dat!’ ‘Maar gij zijt geen lid van het vnv.’ ‘Bij manier van spreken toch!’ ‘Staf, houd u koest. Dat is voor iedereen het veiligste.’ Als een mens niet eens meer mag redeneren (Claus 1983: 387).

3 Meer in Doležal, L. 2008. *Heterokozmika – fikcija i mogući svetovi*, Beograd: Službeni glasnik; Ronen, R. 1994. Mogući svjetovi u književnoj teoriji, *Republika* 50 (1994), br. 4-6, str. 173-190.

In de wereld van *Het verdriet* vormt taal bijna de hele tijd een deel van een politieke praktijk. Op talloze plekken in het boek volgen we personages die met grote moeite proberen een beter, mooier Vlaams te gebruiken, worstelend om alle mogelijke Franse uitdrukkingen en zegswijzen te vermijden. Zo'n trauma met een openbaar karakter zal ook de kleine Louis ervaren met zijn vader in het plaatselijke café *Groeninghe* na een trouwens prachtig beschreven passage over een voetbalwedstrijd in het vooroorlogse Vlaanderen. Een beschaafde burgerlijke bijeenkomst na de wedstrijd zal namelijk bij Louis tot grote hoofdpijn leiden. Daar heeft hij namelijk bij het proosten van een klein pilsje in plaats van het Vlaamse *gezondheid* onverstandig en haastig het Franse *santé* gebruikt. Zijn vader uitte toen een onvergetelijke kritiek: „Weer een blunder. In het Frans toosten, in dit café, ik zal het nooit nooit vergeten!“ (Claus 1983: 114).

Bij een 'beschaafde' burgerlijke familie uit die tijd hoort een ondubbelzinnig weerstand tegen het Frans door ontkenning en (on)bewuste zuivering. In het boek lezen we een hele reeks fantastische en komische situaties veroorzaakt net door deze moeite om de talige zelfdiscipline. Daar vinden we personages die elkaar verbeteren of samen naar een oplossing zoeken die ze soms niet kunnen vinden. Taal is hier een manier van onderscheid – directe politieke praktijk. Een teken van erkenning, een burgerlijk sjibbolet.

Aan de andere kant van hetzelfde spectrum hebben we Louis' grootvader, Peter Seynaeve. Peter heeft een bepaalde visie op taal die hij vaak uit, want in zijn opvatting moet de uitspraak lijken op die uit de tijd van Guido Gezelle en Herman Teirlinck. Er is een opvallend tafereel wanneer Staf en zijn vader Peter weer in een hilarisch gevecht terechtkomen wegens het woord 'punaise' sprekend over Louis' flaporen:

[w]aarvan Papa zegt dat hij ze met punaises tegen zijn schedel zal vastpinnen 's nachts. Peter zei: 'Staf, gij met uw Frans altijd, zeg liever: duimspijkers. En daarbij, gij zoudt die jongen beter een rekker rond zijn hoofd binden 's nachts, dat zou minder zeer doen, he, Louis?' Waarop Pa verongelijkt maar (voor een keer) triomfantelijk zei: 'Rekker, rekker, dat is ook geen schoon Vlaams, vader, ge moet zeggen: rubberband of gummiband.' Waarop Peter zich afwendde, als een kat die een rat heeft gevangen in een kloostergang, en zei: 'Wat goed genoeg is voor Guido Gezelle en Herman Teirlinck is goed genoeg voor hun leerling, Hubert Seynaeve, hier aanwezig' (Claus 1983: 15-16).

Hoe de woorden worden uitgesproken en welk register ze bevatten, speelt ook een belangrijke rol. Dat zien we bij een wel heel sterke scene uit het boek waar we getuigen zijn van een ruzie tussen Staf Seynaeve en zijn vrouw Constance waarbij hij het volgende zegt: „Ik ga u arrangeren Constance, ge gaat er alles van weten!“, waarop zij antwoordt: „Als ge dat een keer kon doen, mij arrangeren!“ (Claus 1983: 410). Hier zien we duidelijk hoe het woord *arrangeren* twee registers bevat – een Franse bij Staf en een Vlaamse bij Constance.

De onmogelijkheid om het Frans te vermijden is te zien in de scene waar

Peter, de grootvader, aan zijn sterfbed ligt. In het delirium scheldt hij uitsluitend in het Frans. Hoewel in het boek aanwezig als taalpurist, zien we Peters Frans diep ingeënt, iets dat een deel van een taalgevoel maakt:

Hij had heel 't hospitaal overhoop geroepen. Nu zijn ze dat gewoon, de Zusters, ze worden er voor betaald. Maar wat hij schreeuwde was allemaal in het Frans, hij die altijd zei: 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus!' Maar 't ergste van al, het was niets dan Zwarte School en vuile praat, van minette alhier en soixanteneuf, een beerput! (Claus 1983: 656)

De taalanalyse

Wat de receptie van het boek betreft, kunnen we twee tegengestelde opvattingen volgen. Aan de ene kant is het boek geroemd om zijn moeilijke stijl waardoor het moeilijk is om te lezen wegens (naar verluidt veel) West-Vlaamse invloeden in de vertellerstekst. Aan de andere kant hebben we Claus die beweert dat elk woord makkelijk terug te vinden is in de *Van Dale*. Wie gaan we geloven? De auteur of de lezer? Guido Geerts (1987a) ondernam een hardnekkige analyse van het boek om te zien welke van die beweringen de juist is.

Wat het publiek meent wanneer het beweert het boek niet te kunnen lezen, heeft misschien te maken met de dialogen waar het 'dialect' aan het licht komt. Dat gebeurt bijv. wanneer Claus de strijd laat zien die Louis moet aangaan bij zijn schrijverschap. Dat zijn volgens Geerts (1987a), de mooiste passages in het boek, waar Louis zelf moet bepalen wat hij doet met de taal, welke zegswijzen hij gaat gebruiken, hoe hij iets gaat verwoorden. Daar moet hij overwegen "tussen de eigen moedertaal, het schoon-Vlaams, het Nederlands van de bloemlezing en Van Dale, de taal van de Vlaamse koppen en van de expressionisten" (Geerts 1987a: 556-557). Geerts concludeert inderdaad dat het boek:

[W]el in gewoon Nederlands is geschreven, maar dat de dialogen een naar het schoon-Vlaams getransponeerd dialektisch taalgebruik te zien geven dat, als mengeling van Westvlaamse elementen, min of meer algemeen Belgische barbarismen, purismen, 'stadhuiswoorden' (255), archaïsmen en Franse woorden een beeld geeft van de manier waarop de gemiddelde schoon-Vlaams-sprekers zich van de platte-dialektsprekers plegen te onderscheiden (Geerts 1987a: 559).

Maar desondanks is Geerts' conclusie "dat Claus dat boek in gewoon standaard Nederlands heeft geschreven. De spelling is Nederlands, de syntaxis is Nederlands, de morfologie is Nederlands" (nadere beschrijving in Geerts 1987a: 555).

Dus de talige 'wirwar' die sommigen menen te beleven tijdens het lezen is een poging van de auteur om de verhoudingen tussen de personages en hun context beter weer te geven. Het dient allemaal om de tekst wat levendiger te maken, dus dat al

tijdens het lezen de taal opmerkelijk wordt, dat men met die taal moet strijden (soms ook letterlijk zoals we aan de hand van de kritiek zagen).

In een ander artikel dat Geerts (1987b) publiceerde, houdt hij zich voornamelijk bezig met taalproblemen *binnen* de roman. Daar beschouwt hij de problemen bij de communicatie tussen de personages in het boek. Geerts onderneemt een taalkundige analyse van de taalsituaties die hij als belangrijk acht. Zijn doel is om de “taalideologie van de Seynaeves en hun omgeving in een rijtje te zetten” (Geerts 1987b: 1). Geerts concludeert dat de taal bij Claus een uitermate belangrijke rol speelt in het verhaal, want het speelt een belangrijke rol bij het Vlaams nationalisme. Eigenlijk is het een *uitdrukking* van dat laatste. Daarom stelt Geerts het volgende vast:

De familie Seynaeve spreekt dialect, hoofdzakelijk dat van Walle, maar de moeder van Louis en haar familie zijn van Bastegem en dat is er aan te horen: ‘het dialect van Bastegem..., de streek van mama en Meerke en de vermenigvuldigde familieleden van de Bossuyts’ (321). ‘Vlaams’ is voor de familie Seynaeve, (overeenkomstig het gebruik) meestal de eigen taal, het dialect van Walle, ‘prinses van Zuid-Westvlaanderen’ (95). Dat is de mooiste taal (259) (Geerts 1987b: 1).

Zo’n onverbeterlijke greep op de taal is voor hem een teken van “de onzekerheid van de Vlaamse (kleine) burgerij over de eigen identiteit” (Geerts 1987b: 7). Het beste voorbeeld hiervoor is Louis’ grootvader Peter. Zijn strijd voor het Vlaams is eigenlijk een uitdrukking van “een strijd tegen het Frans” (Ibid.). Maar ook deze taaldespoot kan de Franse invloed niet ontsnappen. Want, net als Staf Seynaeve het knap uit: “t Gaat hier, lijkt in alles, om een taalkwestie” (Claus 1983: 116). Deze is een dynamisch stelsel, vol met tegenstellingen, afwegingen, allerlei invloeden e.d. De keuze voor *een* taal lijkt makkelijk, maar *de* taal is nooit een gesloten geheel.

Conclusie

Het verdriet van België is naar de woorden van Jean Weisgerber (1985: 386) voor de Belgen iets als *Ulysses*. Het spel met de traditie, collage, dubbelzinnigheid, de aanwezigheid van meerdere stijlen tegelijkertijd, dat alles getuigt van een waar wonder op papier. Het boek lezend lezen we ook hoe het boek eigenlijk ontstaat, “het ontstaat uit andere boeken, uit poëzie, muziek, schilderkunst en film, en uit taalmanipulaties; het spoort ons ertoe aan andere teksten te lezen om zijn raadsels op te lossen” (Ibid: 385). We zijn ook getuigen hoe Louis als auteur eigenlijk aan de slag gaat, hoe hij ons verleidt, hier en daar iets verzint, zichzelf bekritiseert, dan weer verbetert, schrap en opnieuw begint enz. Daar is het tweede deel van het boek heel belangrijk voor, want dat geeft ons een inzicht in Louis’ *vakmanschap*, dat “zijn spel verraadt [...] en ons een kijk op zijn kunstgrepen geeft” (Ibid: 386).

De puristen die menen dat je *of* standaard *of* dialect moet schrijven, begrijpen in eerste instantie niet dat een boek een (kunstmatig) verhaal is, met zijn eigen logica en

context. De taal die je in het boek tegenkomt hoef je niet (verplicht) in de buitenwereld te vinden, deze is gebonden aan de personages uit het boek en hun geschiedenis. Als je op basis van de taal de geloofwaardigheid van het boek gaat beoordelen, dan moet je je eerst de vraag stellen wat het verschil is tussen een historisch boek en een historische roman? Anders zou je makkelijk een lijstje kunnen samenstellen met alle fouten tegen de realiteit en haar taal en trots de open deur intrappen.

Literatuuropgave

Absilis, K. 2013. 'Hugo Claus en het verdriet van de puristen'. In: De plicht van de dichter. Hugo Claus en de politiek. Onder redactie van Kevin Absilis, Sarah Beeks, Kris Lambrechts & Georges Wildemeersch. Antwerpen: De Bezige Bij. pp.171-196.

Blyth, D. 2008. 'The Sorrow of Belgium. Flemish writer Hugo Claus dies aged 78'. In: *FlandersToday*. Number 22. 26 maart 2008. pp. 1-3.

Claus, H. 1983. *Hetverdriet van België*. Amsterdam: De Bezige Bij

Gool, van J. 1994. 'Van letterzetter tot Meester in de Literatuur'. In: *Hugo Claus 65*. Stadsarchief/ Het Museum Arnold Vander Haeghen/ Poëziecentrum in Gent.

Kapović, M. 2010. *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam. Prvo izdanje.

Internetbronnen

www 1

Deijl, L. van der /Neut, E. van der. 2013. Interview. 'De Russen versla je niet'. Johan de Boose over Claus en Poesjkin, de geschiedenis als slettenbak en het lichtje in de koelkast. In: *Vooys*. Jaargang 31. Pp. 64-72. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/_voo013201301_01/_voo013201301_01_0008.php

www 2

Geerts, G. 1987a. 'De taal van *Het verdriet van België*'. In: *Ons Erfdeel* 30. Rekkem/Raamsdonksveer: Stichting Ons Erfdeel. pp. 555-562. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/_ons003198701_01/_ons003198701_01_0169.php

www 3

Geerts, G. (1987b) 'Taalproblemen in *Het verdriet van België*'. Gent: Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde (nieuwe reeks). Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. pp. 1-12. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/_ver016198701_01/_ver016198701_01_0001.php

www 4

Hellemans, F. 2011a. *Jeroen Brouwers was graag Vlaamse uitgever geweest*. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van <http://www.knack.be/nieuws/boeken/jeroen-brouwers-was-graag-vlaamse-uitgever-geweest/article-normal-21795.html>

www 5

Plattenkamp, L. 2014. 'De naoorlogse literatuur in Nederland en Vlaanderen – De verwerking van de Tweede Wereldoorlog'. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van <http://hugoclaus.wp.hum.uu.nl/de-naoorlogse-literatuur-in-nederland-en-vlaanderen/>

www 6

Roggeman, W.M. 1980. 'Hugo Claus'. *Beroepsgeheim* 3. Antwerpen: Soethoudt. pp. 117-135. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/rogg003bero03_01/rogg003bero03_01_0009.php

www 7

Weisgerber, J. 1985. 'Het verdriet van België of het gemaskerde bal'. In: *De Gids* 148. Amsterdam: Meulenhoff. pp. 376-386. Geraadpleegd op 27 februari 2018 van http://www.dbnl.org/tekst/_gid001198501_01/_gid001198501_01_0054.php, geraadpleegd op 27-02-18